

8. Савич К., Сікорська З. Аббревіатури в українській літературній мові початку ХХІ століття // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія. Вип. XV – XVIII. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 196 – 200.
9. Сікорська З. Лексико-семантичні, словотвірні та прагматичні аспекти акронімів / Лінгвістика: Збірник наукових праць. – Вип. I. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – С. 72 – 78.
10. Стадник М., Стадник Н. Аббревіація в термінопросторі засобів масової інформації // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – Вип. IV. – К., 2001.
11. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Видавництво «Українська мова» ім. М.П.Бажана, 2000. – 752 с.
12. Український правопис. – К., 2003. – 240 с.

Список умовних скорочень

РУ – газета «Радянська Україна», СП – газета «Слово Просвіти», Нід – газета «Нація і держава».

The article is devoted to the problem of the newest tendencies of the Ukrainian language development, we observe the principles of the usage of certain abbreviations on the examples of the comparative analysis of newspaper articles dated back to the middle of the 20th century (60s-70s) and the 21st century (2005 - 2007), we cover the usage of certain abbreviations in the language, explain the reasons of formation of the untranslatable abbreviations.

Key words: untranslatable abbreviation, word building and lexical semantics, connotation of the abbreviation (evaluative expression of abbreviation)

М.В. Сапун.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕТАФОР В ІДЮСТИЛІ ГРИГОРІЯ КОСИНКИ

У статті проаналізовано структурні та семантичні особливості метафор у художній творчості Григорія Косинки, визначено основні групи досліджуваних метафоричних одиниць.

У сучасній лінгвостилістиці проблема метафори як одного із виразників індивідуального світосприйняття автора і продуктивного засобу творення нових понять та образів залишається однією з найцікавіших і дуже перспективних.

Як семантичне явище, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця, метафора є невід'ємною ознакою художнього стилю будь-якої слов'янської чи неслов'янської мови.

Складна природа метафори цікавила славістів ще з давніх часів [Потебня; 1958]. Зокрема, у східнослов'янському мовознавстві найбільша кількість ґрунтовних досліджень, присвячених метафорі, припадає на II пол. ХХ ст. Це праці О.Ф. Лосєва [Лосєв, 1982], В.Н. Телії [Телія, 1988], В.М. Русанівського [Русанівський, 1988], І.К. Білодіда [Білодід, 1973], В.М. Вовк [Вовк, 1986], О.О. Тараненка [Тараненко, 1989] та ін. Специфіка цього мовного явища, його поліфункціональність, варіативність маркування і сьогодні перебувають у полі зору багатьох науковців.

В українському мовознавстві у кінці ХХ – на початку ХХІ століття з'явилася ціла низка дисертаційних праць, в яких розглядаються як загальнотеоретичні питання метафори, так і питання функціонування метафори в ідіюстилях різних авторів. Це роботи Л.О. Пустовіт [Пустовіт, 1979], Т.П. Матвєєвої [Матвєєва, 1996], Л.О. Ставицької [Ставицька, 1996], О.М. Тищенко [Тищенко, 1997], Л.О. Андрієнко [Андрієнко, 1997], Т.Є. Кіс [Кіс, 2001], Т.А. Єщенко [Єщенко, 2001], Н.О. Лисенко [Лисенко, 2003] та ін.

Однак, фактично поза увагою дослідників залишилася мовна специфіка творів письменників, які були штучно вилучені з історії української літератури. У цьому плані актуальною видається інформація про специфіку ідіюстилю видатного українського новеліста Григорія Косинки, творчість якого почала активно досліджуватися лише із отриманням Україною незалежності.

Предметом нашого дослідження обрано структурні і семантичні характеристики метафор, які

в творчості Григорія Косинки, на нашу думку, є одним із найпоширеніших та найефективніших художніх засобів для зображення тогочасних суспільно-політичних явищ, висловлення громадянської позиції письменника, для впливу на читача, якого автор не лише знайомить із найважливішими проблемами свого часу, а й змушує робити власні висновки про них.

Об'єктом нашого дослідження стали новели Григорія Косинки, що репрезентують найголовніші проблеми українського суспільства початку ХХ століття: революційні дії ("На золотих богів", "Мати", "Вечірні тіні", "Сорочка"), бандитизм ("Темна ніч", "Анархісти", "Постріл", "Десять"), нові реалії перших років радянської влади ("Анкета", "Політика", "Сходка"), репресії проти українських патріотів ("Заквітчаний сон", "Фавст""), не прийняття жорстокої дійсності людиною ("На буряки", "Мент").

Метою нашого дослідження є виявлення структурних та семантичних особливостей метафор, використаних Григорієм Косинкою для актуалізації й художнього переосмислення певних понять.

Аналіз метафор, зафіксованих у досліджуваних текстах (всього 143 одиниці) проводився за класифікацією, основою на врахуванні граматичних відмінностей [Тищенко, 41] чи, іншими словами, граматичного вираження [Мацько, 332], відповідно до якої метафоричні одиниці Григорія Косинки було поділено на дві основні групи: дієслівні та субстантивні (іменникові).

У процесі дослідження мовного матеріалу виявилось, що за структурою метафори можна також поділити на прості, ускладнені (із додатковими компонентами) та складні (метафори, розгорнуті в цілі речення).

У науковій літературі дієслівними метафорами називають такі, в яких один член виражений дієсловом з переносним значенням.[Мацько, 333]. Дієслівні метафори (91 одиниця), використані Григорієм Косинкою, представлені п'ятьма основними моделями.

Найчастотнішою (27%) серед визначених моделей є модель **дієслово дійсного чи наказового способу + іменник у Н. в.** Наприклад: "*Б'ється червона селянська воля...*" (5, 41); "*І зацвів тоді сум Оленки...*" (5, 67); "*Хай радіє сьогоднішня ніч...*" (5, 170); "*Жаль підсокирюється...*" (5, 209); "*Замайорили слова...*" (5, 66); "*Хата співала.*" (5, 219); "*Двері позіхають од холоду...*" (5, 111);

Часто вживає письменник модель – **дієслово дійсного способу + іменник у Н. в. + іменник у О. в.** (23%). Наприклад: "*На печі шепотіла осокою баба Оксана...*" (5, 108); "*Колосками кланяються жита...*" (5, 25); "*Маком синіла стрічка...*" (5, 329); "*Хата гула радіщами за тес дитя...*" (5, 217); "*Сад зацвів інеєм...*" (5, 214).

Поширеною у новелістиці Косинки є також модель – **дієслово дійсного способу + іменник у Н. в. + іменник у З.в.** (22%). Наприклад: "*Сп'янив самогон пісню, і вона зухвало дзвеніла в шибки...*"(5, 219); "*Тоді саме різдвяні ночі клепає мороз.*"(5, 319); "*Кость засвітив по-вовчому свої очі...*" (5, 80).

Треба зауважити, що досить активно використовує письменник і модель – **дієслово дійсного способу + іменник у Н. в. + іменник у М. в.** (20%). Наприклад: "*А слідом за ними спустились над землею і сині вечірні тіні...*"(5, 46); "*Його пекла ця згода, нервувала, але в голові стукали молоточки – " умова краща за гроші, а..."*(5, 72); "*На хвилі впав тихий сміх.*" (5, 72). Менш продуктивною є модель – **дієслово дійсного способу + іменник у Н.в. + іменник у Р. в. + іменник у М. в.** (10 одиниць): "*В попелі тліє горе матері...*"(5, 43); "*В очах Костя цвіла тепер блискавка ненависті...*"(5, 83); "*Танцюють золоті стрілки сонця*" (5, 43).

Наголосимо, що у творах Григорія Косинки саме дієслівні метафори є найчисельнішою групою. З семантичного боку, серед них найпомітнішою є група метафор, які втілюють авторське розуміння і образне бачення внутрішнього світу людини (67 одиниць).

Це, насамперед, метафоричні утворення на позначення людських почуттів, здебільшого негативних, таких як злість, ненависть, лють: "*Злоба...спала аж на сухі, колись соковиті губи – застигала там...*" (5, 325); "*Червоні од самогону очі гостей посоловіли; злий жорстокий огник звіра хижого затанцював на чоловічках...*" (5, 65); "*Тутий біль закітів уже люттю.*" (5, 169).

Через дієслівні метафори письменник передає також почуття суму, горя, жалю: "*І ще буйніше від споминів зацвів сум Оленки...*"(5, 69); "*В попелі тліє горе матері...*" (5, 43), а також сміху: "*– Сам до штабу їде, правда? – сміється він золотим зубом у передніх яснах до свого товариша.*"(5, 162); "*На хвилі впав тихий сміх.*" (5, 72); "*Смішок затанцював на мішках, на воді і на сірих чепігах Бойка.*" (5, 69) чи радості: "*Хата гула радіщами за тес дитя.*"(5, 217).

Варто зазначити, що у метафоричній системі ідіостилю Григорія Косинки метафори на позначення негативних почуттів кількісно переважають, і навіть більшість образних зображень радості і сміху мають відтінок іронії або сарказму.

Поряд з цим частина зафіксованих нами дієслівних метафор у творах Григорія Косинки

позначає або характеризує нові явища суспільства, які пов'язуються з різними політичними силами, зокрема більшовицькою: "- ...В ушах у нас ще й досі *дзвонять* панські казочки."(5, 36); "- А зате *ніхто не гавкне*, ніхто, що *Мусій Швачка неправильну політику робить*..."(5, 209), рідше зосереджується письменник на повстанцях або бандитах, у більшості випадків не надаючи другому слову негативного забарвлення. Іноді образ повстанців пов'язується з словом "тіні" або "постаті", що надає метафоричному образу з однієї сторони таємничості та невланності, а з іншої – негативного стилістичного забарвлення з натяком на безликість і підступність тіней, які свої діла роблять під прикриттям ночі: "*На шляху засірили прудкі довгі тіні*, простяглись маленьким ланцюжком і, похилені, мов колос, *підходили підтюпцем до хлопців*."(5, 77); "Кущами Щербачкової ліщини, обережно розмовляючи, *кralись сіро-чорною смугою постаті озброєних людей*."(5, 62).

Неоднозначне бачення Григорієм Косинкою такого суспільного явища того часу, як повстанці та бандити зумовлювалося багатьма факторами, насамперед, різними причинами виникнення банд. Серед них були як національно свідомі угруповання, що боролись за незалежність України, так і групи людей, що шукали лише власної вигоди і чинили беззаконня чи об'єднання людей, котрі взагалі не хотіли воювати – тобто дезертири.

Як показують наші спостереження, перераховані дієслівні метафори часто поєднуються з новими компонентами, внаслідок чого виникає ускладнена метафора, яка кількісно значно переважає прості дієслівні метафори (із 91 досліджених випадків вживання дієслівних метафор 54 є ускладненими).

На нашу думку, така особливість ідіостилю Григорія Косинки зумовлена прагненням автора максимально актуалізувати метафору в певній ситуації і конкретизувати її. З цієї метою письменник вживає як додаткові елементи переважно узгоджені означення, виражені прикметником: "*І млява, як осінній дощ, дядькова думка зажеврїлась помстою*..."(5, 97).

Для надання метафоричному образу певного емоційного тону письменник доповнює основні дієслівні моделі прислівниками: "*Хижо прорїзав повітря своїм голосом Сергій*, і всі схвильовано спинилися."(5, 80); "*У хаті колядували; ще тверезі були, і голоси жіночі гули соромливо – ніхто не співав на повну гортань*." (5, 215); "*Кость засвітив по-вовчому свої очі й різко, наказом кинув хлопцям*..."(5,80).

Якщо прикметник **синій** надає метафоричному образу позитивного, оптимістичного забарвлення: "*Його пальці тремтіли, здавлювали з болем револьвера, і тільки блискучі, радісні очі світилися і вітали синій вечір*..."(5, 77), то прикметники на позначення відтінків **сірого** кольору вказують на песимістичні характеристики персонажів: "*А на сірих, жовтих обличчях селян димом закурилась зелено-сіра луть*..."(5, 69); "Кущами Щербачкової ліщини, обережно розмовляючи, *кralись сіро-чорною смугою постаті озброєних людей*."(5, 62).

Ускладнення простих дієслівних моделей розширює експресивні та зображальні можливості метафор у конструкціях із синонімічними та антонімічними відношеннями: "*Тупі зморшки розійшлися, очі зробилися гострими, насмішуватими і схидно затанцювали на гудзиках офіцерської сорочки*."(5, 97); "*У піснях парубоцьких дівоцтво та заміжжя Гальчине біжить у степу темне та невиразне, як осіння ніч*..."(5, 118); "*Я стояв у розломлених лініях сонця і слухав: дівчата заводили степової, довго чарували її голосами і пускали слідом за сонцем у криничні джерела Гординої могили*."(5, 119).

Досить умовною є межа розрізнення ускладнених і складних метафор, які використовуються письменником.

Складна метафора, на нашу думку, характеризується не лише розширеною реченнєвою структурою, а й тим, що захоплює в поле дії своїх смислів і позамовні реалії. Наприклад, письменник образно описує історичні обставини, у яких опинилась Україна, та власне бачення виходу із них за допомогою складної метафори, яка включає два складних речення і виражає зміст абсолютно відмінний від значень використаних у ній слів: "*На майдані, за шматок людського тіла, притрушеного пилом і облитого червоною кров'ю, зчепились в боротьбі дві чорно-біласті собаки: лютих, голодних... Січовик прицілився: постріл – і все змішалось, затанцювало, завило*..."(5, 50).

Складна дієслівна метафора із синонімічними відношеннями використовується Григорієм Косинкою для змалювання динамічного розвитку подій: "*На конячий тупіт вискочив з однієї хати веселий огонь, перевернувся у калюжі, одбив зморене обличчя клішуватого і плигнув на зелену дугу*..."(5, 115); "*Якась невідома сила ревнула по-звіриному з грудей селянських, підняла степом помсту і – пішли*..." (5, 42).

2. Субстантивна (іменникова) метафора у творах Григорія Косинки є чисельно меншою групою, ніж дієслівна (52 одиниці). Структура простої іменникової метафори в ідіостилі Григорія Косинки дозволяє виділити дві основні моделі:

а) Найбільш характерною для досліджуваних творів є модель – **іменник у Н. в. + іменник у Р.в. (35%)**, яка в лінгвістиці отримала назву генітивної метафори, бо другий член виражений формою родового відмінка [Мацько, 332]: "До мене на воза, з наказу *героя хрестиків*, сів побитий графом солдат з кулеметом..."(5, 168); "Біле *око прожектора* викинуло на зеленогаївську дорогу пасмо світла"(5, 169); "Знаєте, літом дикі качки вже спаровані й не грають табунами, як весною, на залізній *гриві Дніпра*..." (5, 71).

б) Продуктивною також є модель – **іменник + прикметник(15%)**: "*Гайдамацька нація*." (5, 118); "*Залізна любов*."(5, 84); "- *Чорти червоні* приїхали?" (5, 35). До іменника можуть додаватися два неоднорідні прикметника: "Так, тут я не боявся нічого, це була *степова дезертирська стежка*..."(5, 128).

Прості іменникові метафори Григорій Косинка використовує для іронічного найменування певної людини за деякими виконуваними на даний момент часу діями: "До мене на воза, з наказу *героя хрестиків*, сів побитий графом солдат з кулеметом."(5, 168). Рідше зустрічаються оцінні номінації реалій людського життя, переважно з негативним забарвленням: "Рубель був тоді перед ним змарнілою, маленькою *тваринкою города*."(5, 52); "*Репліка* якогось *копійчаного меншовика або укапіста*..."(5, 325); "- Анархісти...або залізні...як хочеш, Васильок... Грязь. *Романтики без ґрунту*."(5, 84) чи образного зображення явищ природи: "Знаєте, літом дикі качки вже спаровані й не грають табунами, як весною, на залізній *гриві Дніпра*..."(5, 71); "- Це *примари степу*, Костю!" (5, 79); "Біле *око прожектора* викинуло на зеленогаївську дорогу пасмо світла"(5, 169).

Характерною особливістю ідіостилю Григорія Косинки вважаємо послідовне вживання у структурі генітивної метафори прикметника **золотий** із негативним значенням: "Б'ється червона селянська воля, умирає на своїх осьмушках і обніжках, але боронить тілами, кров'ю свої оселі од *армії "золотих богів"*"(5, 41).

Як відомо, моделі іменникової метафори у різних контекстах можуть доповнюватися іншими складовими, надлишковими з боку вказівного мінімуму, але необхідними для образної конкретизації одного чи обох компонентів [Тищенко, 97]. Саме ця властивість іменникових метафор зумовлює виникнення ускладнених та складних варіантів.

Ускладненими вважаємо іменникові метафори, побудовані за моделлю – **іменник у Н. в. + іменник у Р. в.**, що вживається у ролі іменної частини складного присудка (9%). Такі метафори ще можна назвати метафоричним уточненням, тому що структура такого образу включає об'єктивну назву предмета або явища з однієї сторони і суб'єктивне бачення автором цієї реалії – з іншої: "Солдат, граф – це все було мені однаково: я ж був для армії лише *підводчик – частка затоптаного кіньми села*..."(5, 174); "- Залізні, кажеш, не мають любові?...Не мають... Але нездужають на неї... *Любов залізних – біль*."(5, 79); "*Підлога - пізно заоране поле*." (5, 110).

У творах Григорія Косинки ускладнена іменникова метафора досить часто виражається моделлю – **іменник + дієприкметниковий зворот (11%)**: "*Курява, розвішана на тинах*, як сіре-сіре полотно, котилася слідом клубком..."(5, 35); "*День, затрушений половою з пилом*, стомлено падав аж у Дзюбиних городах..."(5,119).

Інший тип ускладнення іменникової метафори утворюється за моделлю – **іменник + підрядне означальне речення (11%)**: "Хай хоч сьогодні я не буду *конем, що хтось має вивозити на мені гній до свого сухого поля*..."(5, 174); "*Нагайка, що так уміло посилала на фронт солдатів*..." (5, 168). У деяких випадках дана модель може ускладнюватися вживанням речень із послідовною підрядністю: "*Мою думку шарпає знову біде лице прожектора, що намагається прорізати чорну основу, яку так тасмниче заткала сьогодні ніч*."(5, 169).

Цікавим є різновид ускладнених іменникових метафор, на які накладається перифраза (**19%**): "*Що ти кирею таку чорну надів сьогодні на душу?*"(5, 78); "*Заплуталась в пам'яті срібна нитка дитячих літ, перервалась*..."(5, 39); "*В морі сонячного проміння купається ластівка*."(5, 27).

Ускладнені іменникові метафори вживаються письменником у досліджуваних творах переважно з метою образного зображення моральних цінностей, природних або суспільних явищ. Від епітета така метафора відрізняється тим, що в ній, згідно відомої теорії інтеракції, синтез основної і допоміжної сутностей утворює принципово нову інформацію [11; 33]. В таких метафоричних одиницях трансформується семантика всіх компонентів, а не лише прикметника, як у епітеті.

Отже, метафори у новелістиці Григорія Косинки відзначаються надзвичайною глибиною філософського осмислення письменником суспільно-політичних проблем того часу і пов'язуються з двома провідними темами його творчості: 1) людина, її внутрішній світ та 2) місце і роль України в подіях часів громадянської війни та післявоєнних років. Структурні і семантичні особливості

досліджуваних метафор підпорядковуються вимогам до нормативного вживання лексичних і граматичних одиниць української літературної мови того періоду, хоч специфіка духовного та змістового світу Григорія Косинки активно впливала на процеси авторської метафоризації, результати яких засвідчені в ідіостилі письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Л.О. Структура метафори: особливості та закономірності // Мова та історія: Періодичний збірник наукових праць. – Київ, 1997. – Вип. 23. – С. 11-13.
2. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации. – К.: Наукова думка, 1986. – 142 с.
3. Єщенко Т. А. Сучасна метафора: концепції, підходи // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Вип. 6. – Донецьк: ДонДУ, 1999, - С. 122-127.
4. Кіс Т. Є. Еволюція художньої метафори: лінгвокультурний аспект. – Дис...канд. філол. наук. – Чернівці, 2001. – 223 с.
5. Косинка Г. Вибрані твори / Упоряд. Текстів, передм. І.М. Андруска. – Харків: Веста: Видавництво "Ранок", 2005. – 334 с.
6. Кримський С. Архетипы украинской культуры // Вісник НАН України. – 1998. - №7. - №8. – С.74-87.
7. Лисенко Н.О. Метафора і символ у поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки: Дис...канд. філол. наук. – Харків, 2003.
8. Лосєв А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М.:Изд-во Моск. Ун-та, 1982. – 480 с.
9. Матвеева Т.П. Семантичні і функціональні особливості різноструктурної метафори М. Коцюбинського // Вопросы филологии: Сб. науч. трудов. – Измаил, 1993. – С. 32 – 37.
10. Мацько Л.І. та ін. Стилістика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За редакцією Л.І. Мацько. 2-ге вид., вип. – К.: Вища школа, 2005. – 462 с.
11. Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
12. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови: Підручники. – К.: Либідь, 1992. – 248 с.
13. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. 1-2, М., 1958. – 534 с.
14. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т.4. – М., 1958. – 318 с.
15. Пустовит Л.Є. Засоби вираження метафори. – Сб.: Культура слова, вип. 11 – К.: Наук. думка, 1976. - С. 34-42.
16. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Відп. Ред. О.С. Мельничук. – К.: Наукова думка, 1988.-240 с.
17. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).
18. Ставицька Л. О. Естетика слова у художній літературі 20 – 30 рр. ХХ ст. (системно – функціональний аспект): Дис...д-ра. філол. наук. – Київ, 1996.
19. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. / За заг. редакц. Акад. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка. – 1973. – 438 с.
20. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни; Отв. ред. Л.С. Паламарчук. – К.: Наукова думка, 1989. – 256 с.
21. Тищенко О. М. Метафора Євгена Маланюка (Семантико-функціональний аспект) – К., 2004. – 144 с.
22. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О.О. та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

The article gives analyses of the structural and semantical peculiarities of the metaphors in the literary activities of Hryhoriy Kosynka. It also defines the main groups of the distinguished metaphorical units.

Key words: ideostyle, metaphor, model, component.

О.М. Труш

СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОЗНАЧАЛЬНИМИ В НАУКОВОМУ МОВЛЕННІ ІВАНА ФРАНКА

Розглянуто особливості функціонування складних речень із підрядними означальними в наукових статтях І. Франка: проаналізовано сполучні засоби (сполучники й сполучні слова) та їх